

بررسی عملکرد مؤسسات تحقیقاتی علوم انسانی در سه سال گذشته (۷۱-۷۲-۷۳)

پژوهشگر: دکتر داوود محب علی عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی

چکیده:

مقاله حاضر خلاصه تحقیقی است که به سفارش معاون پژوهشی دانشگاه علامه طباطبائی انجام شده است. هدف تحقیق، بررسی عملکرد مؤسسات تحقیقاتی علوم انسانی در سالهای ۷۱ و ۷۲ و ۷۳ می باشد. علت انتخاب موضوع گله مندی اغلب دست اندرکاران و صاحب نظران کشور از روند پژوهش در جامعه بویژه در زمینه پژوهشهای علوم انسانی بوده است که علیرغم وجود ۳۲ مؤسسه تحقیقاتی علوم انسانی که قدمت برخی به نیم قرن می رسد، مشکلات بسیاری در این زمینه مشاهده می شود که همه ناشی از عدم اطلاعات و عدم شناخت عوامل اثرگذار بر عامل نیروی انسانی می باشد.

که با عنایت به لزوم توجه بیشتر به مقوله پژوهش در کشور و شناخت موانع موجود تحقیق مورد اشاره در سال ۱۳۷۲ به معاونت پژوهشی دانشگاه پیشنهاد شد و پس از تصویب، اجرای آن از آبانماه ۱۳۷۲ آغاز و در فروردین ماه ۱۳۷۴ به پایان رسید. بر مبنای این تحقیق اهم

مشکلات موجود در مسیر پژوهش به عبارت از عدم باور عمومی نسبت به کارآیی پژوهش از یک سو و عدم توجه مسئولین مملکتی در تخصیص بودجه لازم به این امر مهم از سوی دیگر، می باشد. به عبارت دیگر هنوز پژوهش بعنوان یک نیاز در جامعه ما مطرح نشده است، لذا سازمانهای پژوهشی موجود نیز دچار پیری زودرس شده اند و به نهادهایی ایستا و غیرپویا تبدیل گشته اند.

خلاصه تحقیق

مقدمه

هم اکنون که حدود هیجده سال از انقلاب اسلامی ما می گذرد جامعه ما به درستی ضرورت توسعه اقتصادی و اجتماعی را در یافته و این امر به نظر مسئولین مملکتی تنها راه حضور شایسته ملت اسلامی در جامعه جهانی است. اما می دانیم که توسعه، کار یکروز، یکسال یا دوسال نیست، جریانی است که آرام آرام و البته گاه با جهش پیش می رود و نردبان تحول را می پیماید - بدون تردید یکی از بنیادی ترین عوامل توسعه و ترقی در جوامع امروز مقوله پژوهش می باشد که در این تحقیق مادر نظر داریم، عملکرد مؤسسات تحقیقاتی علوم انسانی را مورد بررسی قرار می دهیم و از این طریق با نقاط قوت و ضعف این مؤسسات از یکسو و مشکلات آنها از سوی دیگر آشنا شویم. باشد که با بهره گیری از نتایج این تحقیق ضمن بهره گیری هرچه بیشتر از نقاط قوت، نقاط ضعف را برطرف کرده و مشکلات موجود را از سر راه این مؤسسات برداریم.

قلمرو پژوهش:

بر مبنای تحقیقی که در سال ۱۳۶۲ توسط مرکز سیاست علمی و پژوهشی ایران وابسته به معاونت پژوهشی وزارت فرهنگ و آموزش عالی در مورد مؤسسات پژوهشی کشور (بخش) دولتی انجام شده است مؤسسات تحقیقاتی کشور به چهار گروه تقسیم شده اند:

- گروه علوم انسانی و اجتماعی

- گروه علوم پایه

- گروه فنی و مهندسی
- گروه کشاورزی و منابع طبیعی
- در گروه علوم انسانی و اجتماعی که مورد نظر ماست مجموعاً ۳۲ مؤسسه تحقیقاتی وجود دارند این موسسات بشرح زیر می‌باشند.
- دفتر مشاوره و تحقیق امور تربیتی
- دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل
- دفتر مطالعات و تهیه طرحها
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
- مرکز آمار و برنامه‌ریزی آموزشی
- مرکز آمار و برنامه‌ریزی پژوهشهای فرهنگی و هنری
- مرکز پژوهشی علوم انسانی و اجتماعی
- مرکز پژوهشهای اجتماعی
- مرکز تحقیقات اقتصاد اسلامی
- مرکز تحقیقات اقتصاد
- مرکز تحقیقات پست
- مرکز تحقیقات، مطالعه و سنجش برنامه
- مرکز جمعیت‌شناسی
- مرکز مطالعات عالی بین‌المللی
- مرکز مطالعات و پژوهشهای اداری
- مؤسسه باستانشناسی
- مؤسسه تحقیقات پولی و بانکی
- مؤسسه تحقیقات علوم جزایی و جرم‌شناسی
- مؤسسه توسعه و تحقیقات اقتصادی
- مؤسسه جغرافیا
- مؤسسه حقوق تطبیقی
- مؤسسه روانشناسی
- مؤسسه کار و تأمین اجتماعی

- لغت نامه دهخدا

- مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی

- مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی

- مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی

در بین موسسات فوق‌الذکر، دفتر مطالعات و تهیه طرحها قدیمی‌ترین مؤسسه تحقیقات علوم انسانی بوده که تاسیس آن به سال ۱۳۲۵ برمی‌گردد. (قلمرو تحقیق ما ۲۲ مؤسسه از موسسات فوق‌الذکر می‌باشند. ده مؤسسه دیگر به دلایل مختلف آمادگی همکاری با پژوهشگر را نداشته‌اند).

مسئله تحقیق: مسئله این است که علیرغم وجود موسسات تحقیقاتی متعدد عملکرد چشمگیری از آنها مشاهده نمی‌شود. در این تحقیق، جهت محدود کردن دامنه کار موضوع به بررسی عملکرد ۲۲ مؤسسه از موسسات تحقیقاتی علوم انسانی مذکور در طی سالهای ۷۱ تا ۷۳ اختصاص داده شده است.

هدف تحقیق: در این تحقیق می‌خواهیم ببینیم که این ۳۲ مؤسسه هر یک ظرف سه سال گذشته چه تحقیقاتی را آغاز نموده‌اند؟ مکانیزم ایشان در انتخاب موضوع چگونه بوده است؟ چه ترفندهایی برای کاربردی کردن هر چه بیشتر تحقیقات انجام شده است؟ آیا این تحقیقات سفارش دهنده‌ای داشته‌اند؟ اگر نداشته‌اند علت چه بوده است، چه اقداماتی برای معرفی مؤسسه رسالت آن و شناساندن اهداف آن انجام شده است کدامیک از تحقیقات آغاز شده ظرف سه سال گذشته به پایان رسیده‌اند؟ نتیجه آنها چه بوده است؟ چه کاربردی داشته‌اند؟

چه تغییراتی را در نظام اجرایی کشور موجب شده‌اند؟ کدامیک از تحقیقات معوق مانده‌اند؟ کدامیک به صورت نا تمام رها شده‌اند؟

در هر مورد علتها چه بوده‌اند؟

روش تحقیق: روش تحقیق پیمایشی و با استفاده از مصاحبه حضوری (سؤالات

بسته و باز) بوده است.

جدول شماره یک

ردیف	مشکلات و موانع پژوهشی	تعداد موارد
۱	ضعف فرهنگ پژوهش در جامعه	۲۱
۲	نبود انگیزه پژوهش و دلسردی پژوهشگران	۲۰
۳	کمبود بودجه و امکانات مالی	۱۷
۴	کمبود نیروی انسانی متخصص در کار پژوهش	۱۷
۵	عامل نظام اداری و نظام پژوهش	۱۰
۶	کمبود اطلاعات و منابع و ضعف طبقه بندی در آنها	۱۰
۷	نبود متولی مشخص پژوهش در سازمان اداری	۵
۸	نبود استراتژی مشخص پژوهشی در سطح کل کشور	۵

نتایج حاصل: جدول شماره یک برخی از مشکلات و موانعی که بر سر راه پژوهش

در جامعه وجود دارد با فراوانی آنها ذکر شده است

فرآیند تاریخی و مرور ادبیات: در اسفند ۱۳۶۲، مرکز سیاست علمی و پژوهشی ایران وابسته به معاونت پژوهشی وزارت فرهنگ و آموزش عالی، تحقیقی در مورد مؤسسات پژوهشی کشور (بخش دولتی) توسط آقای فاضل لاریجانی انجام داده و نتیجه آن را بصورت کتابی در ۴۳۱ صفحه منتشر نموده است. در این تحقیق کلیه مؤسسات تحقیقاتی مورد مطالعه قرار گرفته و وضعیت ایشان در چهار گروه:

- گروه علوم انسانی و اجتماعی

- گروه علوم پایه

- گروه فنی و مهندسی

- گروه کشاورزی و منابع طبیعی

- بصورت میان گروهی

تقسیم نموده است. در گروه علوم انسانی وضعیت ۳۲ مؤسسه تحقیقاتی علوم انسانی و اجتماعی به طور سطحی مورد بررسی قرار گرفته و مشکلات آنها مورد بحث واقع شده است.

در پژوهش دیگری که در اردیبهشت ماه سال ۱۳۶۴ نتیجه آن گزارش شده است

دکتر ذبیح اله بازاری مشکلات سازمانهای تحقیقاتی ایران را به شرح زیر بیان می‌کند:

- ۱- ناچیز بودن فعالیتهای پژوهش و آموزش صنعتی در صنایع کشور.
- ۲- ناچیز بودن فعالیتهای پژوهشی دانشگاهها در مقایسه با آموزش.
- ۳- عدم وجود مراکز پژوهشی کاربرد و توسعه.
- ۴- ضعف ارتباطی بین دانشگاه - مراکز پژوهشی کاربردی و توسعه و صنعت.
- ۵- ضعف هسته‌های هماهنگی و برنامه ریزی.

چار چوب نظری تحقیق: یکی از مهمترین مسائل درمورد مؤسسات تحقیقاتی هدفمند بودن آنهاست. از آنجا که طبیعت کارهای تحقیقاتی کاملاً نسبت به مؤسسات اجرایی متفاوت می‌باشد، بخصوص در کشورهایی که مسئولین آن دچار عمل زدگی هستند، هدفمند بودن مؤسسات تحقیقی مسئله مهمی بوده و برای رسیدن به آن نیاز به کار فرهنگی زیاد و گسترده می‌باشد. درحالیکه هدف مؤسسات اجرایی ملموس بوده و عملکرد ایشان کاملاً قابل مشاهده است، در مورد مؤسسات تحقیقاتی، تدوین هدف و ارزیابی عملکرد در مقایسه با هدف، کاری آسان نبوده و نیاز به توفیق بیشتر و آشنایی با فرهنگ تحقیق دارد چرا که حتی برای رسیدن به یک هدف خاص و تعریف شده (که تدوین آن کار آسانی نیست) نمی‌توان زمان مشخصی را تعیین کرده و انتظار داشت این هدف خاص در محدوده زمانی تعیین شده و با بودجه‌ای خاص قابل وصول باشد. برای به نتیجه رساندن تحقیق قبل از هر چیز برنامه ریزی، وسیع نظر و وسعه صدر مسئولان لازم است. برای یافتن نقاط ضعف نظام تحقیقاتی کشور، بررسی عملکرد مؤسسات تحقیقاتی در گذشته که قطعاً از ضروریات می‌باشد، مورد نظر این کار تحقیقاتی است.

سؤالات تحقیقی:

با توجه به متغیرهای مستقل و وابسته تعریف شده سؤالاتی که برای پژوهشگر مطرح است، به صورت زیر می‌باشد:

- ۱- آیا بین تعداد سالهایی که از تأسیس مؤسسه می‌گذرد و عملکرد آن رابطه‌ای وجود دارد؟
- ۲- آیا بین میانگین سالهای تحصیل پرسنل متخصص با عملکرد سازمان رابطه‌ای

وجود دارد؟

۳- آیا بین نسبت پرسنل ستادی به پرسنل تحقیقاتی و عملکرد سازمان رابطه‌ای وجود دارد؟

۴- آیا بین متوسط تحقیقات پایان یافته و عملکرد سازمان رابطه‌ای وجود دارد؟

۵- آیا بین متوسط بودجه سازمان برای هر تحقیق انجام شده و عملکرد سازمان رابطه‌ای وجود دارد؟

۶- آیا بین متوسط بودجه سازمان برای هر نفر پرسنل متخصص و عملکرد سازمان رابطه‌ای وجود دارد؟

۷- آیا بین درصد تحقیقاتی که دقیقاً منطبق با رسالت سازمان هستند به کل تحقیقات و عملکرد سازمان رابطه‌ای وجود دارد؟

۸- آیا بین درصد تحقیقاتی که نتایج آنها مورد بهره‌برداری عملی قرار گرفته‌اند با عملکرد سازمان رابطه‌ای وجود دارد؟

فرضیه‌ها:

۱- بین تعداد سالهایی که از تأسیس مؤسسه می‌گذرد و عملکرد آن همبستگی وجود دارد.

۲- بین میانگین سالهای تحصیل پرسنل متخصص با عملکرد سازمان همبستگی وجود دارد.

۳- بین نسبت پرسنل ستادی به پرسنل تحقیقاتی و عملکرد سازمان همبستگی وجود دارد.

۴- بین درصد تحقیقات پایان یافته به کل تحقیقات آغاز شده و عملکرد سازمان همبستگی وجود دارد.

۵- بین متوسط بودجه سازمان برای هر تحقیق انجام شده و عملکرد سازمان همبستگی وجود دارد.

۶- بین درصد تحقیقاتی که دقیقاً منطبق با رسالت سازمان هستند به کل تحقیقات و عملکرد سازمان همبستگی وجود دارد.

۷- بین درصد تحقیقاتی که نتایج آنها مورد بهره‌برداری عملی قرار گرفته‌اند با

عملکرد سازمان همبستگی وجود دارد.

با توجه به این که بیان دقیق مشکلات فوق الذکر در حوصله یک خلاصه تحقیق نمی‌گنجد فقط به ذکر برخی نقل قولها از پژوهشگرانی که با ایشان مصاحبه شده است اکتفا می‌کنیم:

با تمام اهمیتی که طرح خودکشی در تهران برای مسئولین داشته و به آن عنوان طرح ممتاز داده اند دو سال است که به دلیل کمبود بودجه چاپ گزارش نهایی تحقیق به تعویق افتاده است.

طرحی که وزارت کشور متعهد به تأمین اعتبار آن شده بود به علت اختلافی که بر سر اجرای آن بین وزارت کشور و سازمان ما بوجود آمد، راکد ماند.

در مورد بودجه این مؤسسات تحقیقاتی نیز لازم به ذکر است که متوسط بودجه سه ساله آنها مورد بررسی قرار گرفته است، کمترین بودجه مربوط به مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی است که یازده و نیم میلیون ریال است و بدیهی است برای یک مؤسسه تحقیقاتی رقم بسیار ناچیزی می باشد. شایان توجه است که میانگین بودجه سه ساله ده مؤسسه مورد بررسی کمتر از چهل میلیون ریال است و فقط در دو مورد یعنی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و همچنین مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی با عنایت به رسالت سنگین این دو مؤسسه بودجه ای در حدود یک میلیارد و ششصد میلیون ریال به آنها اختصاص داده شده که در مقایسه با بودجه سازمانهای اجرایی رقم بسیار ناچیزی است.

نکته جالب توجه این است که مدیران این مؤسسات در پاسخ به این سؤال که بودجه ایده‌ال برای اداره مؤسسه چه میزان خواهد بود ارقامی را مطرح کرده اند که در مواردی بالغ بر ۲۰ برابر بودجه فعلی مؤسسه می باشد.

این امر نشان می دهد که یکی از تنگناهای اساسی مؤسسات پژوهشی موجود کمبود شدید منابع مالی است که می‌باید مورد توجه دقیق برنامه ریزان کشور قرار گیرد.

مطلب دیگری که در این پژوهش مورد توجه قرار گرفته است تعداد پرسنل متخصص این مؤسسات پژوهشی است. در تمام مؤسسات پژوهشی علوم انسانی مجموعاً صد و هفده (۱۱۷) نفر در سطح دکترا اشتغال دارند که در هشت (۸) مؤسسه مطلقاً پرسنل در حد دکترا موجود نیست.

در تمام مؤسسات تحقیقاتی علوم انسانی مجموعاً ۱۹۶ نفر در سطح فوق لیسانس اشتغال دارند. لازم به ذکر است که فقط در ۶ مؤسسه تعداد پرسنل فوق لیسانس بالغ بر ۱۰ نفر می باشند و در ۱۵ مؤسسه کمتر از ۱۰ محقق فوق لیسانس حضور دارند و در بقیه مؤسسات مطلقاً بالاتر از لیسانس پرسنلی وجود ندارد.

حائز اهمیت می باشد که ۲۲ مؤسسه پژوهشی مذکور در مجموع سه سال مورد مطالعه ۴۲۴ طرح انجام داده اند که از این تعداد فقط ۴۷ طرح سفارشی و کاربردی بوده است (۱۱ درصد)، از بین این مؤسسات سه مؤسسه فقط طی سه سال مورد مطالعه یک طرح انجام داده اند و نه مؤسسه طی این مدت بالاتر از ده طرح را به اتمام رسانده اند، (بالاترین رقم ۱۲۶ طرح مربوط به پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی است و بقیه به تعداد ۴۸، ۵۲، ۴۳، ۲۵، ۱۴، ۱۴، ۱۴، ۱۴) طرح تمام شده دارند.

این مؤسسات در مجموع ۵۰ طرح در دست انجام دارند که از این تعداد ۲۰ طرح سفارشی و کاربردی می باشد و سه طرح نیز به حالت تعلیق درآمده است.

نتیجه گیری و پیشنهادات

نتیجه گیری: پژوهش در ایران به طور کلی و به طور اخص پژوهشهای علوم انسانی در دوره کودکی عمر خود قرار دارد و هنوز به مرحله رشد نرسیده است و مادام که نتواند بر مشکلات موجود در مسیر خود (که اهم آنها نبود فرهنگ پژوهش می باشد)، فائق آید، نمی تواند به مرحله رشد برسد.

در نمودار شماره یک مشکلات متعددی را که بر سر راه پژوهش وجود دارد، برشمردیم ولی مهمترین مشکل این است که پژوهش هنوز به عنوان یک نیاز در جامعه ما مطرح نشده است. ما همواره مصرف کننده نتایج پژوهشهای دیگران بوده ایم و جامعه در هیچ زمینه ای این نیاز را عمیقاً احساس نکرده است. به همین لحاظ علیرغم اختصاص بودجه (هر چند اندک) به امر پژوهش از آنجائیکه فرهنگ تحقیق و پژوهش (از نظر مدیریت، کنترل، برنامه ریزی، تعیین هدف، نحوه مطلوب تخصیص بودجه، کنترل های اجرایی و مالی و غیره) هنوز در سازمانهای ما بوجود نیامده است، همان بودجه اندک نیز اغلب صرف پژوهش واقعی نمی شود. سازمانهای پژوهشی که

مورد بررسی قرار گرفته‌اند، به جز تعدادی انگشت‌شمار اغلب سازمان‌هایی هستند که در دوران کودکی دچار پیری زودرس شده‌اند و به سازمان‌هایی ایستا و غیرپویا تبدیل گشته‌اند. بنابراین در صورتیکه بخواهیم کار پژوهش را در ایران سامان دهیم مهمترین مسئله ایجاد فرهنگ پژوهش است.

پیشنهاد برای پژوهشگران آینده: با توجه به مشکلاتی که مطرح کردیم پیشنهاد می‌شود پژوهشگران آینده در زمینه ایجاد پژوهش در ایران تحقیقاتی انجام دهند: اینکه چگونه باید بودجه و امکانات را به پژوهش اختصاص دهیم، اینکه چگونه افرادی را فقط برای امر پژوهش تربیت نمائیم، اینکه چگونه کارهای پژوهش و پیشرفت آنها را کنترل کنیم (اگر چه می‌دانیم که کنترل‌پذیری کارهای پژوهشی بسیار پائین است ولی در هر صورت نمی‌توان آن را بدون هیچ کنترل‌ری رها کرد): بدیهی است که موضوعات فوق‌الذکر هر یک می‌تواند بطور مجزا محور پژوهش یا پژوهش‌های آینده قرار گیرند.